

Ujváry Gábor

ARANYKOR A SZORONGATÓ TÖRTÉNETI HELYZETBEN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSRÓL

Angyal Dávid, a Budapesti Tudományegyetem jeles történészprofesszora a trianoni béke aláírása előtt néhány nappal, 1920. június 1-jén, sokak megrendülését és baljós érzéseit tolmácsolva búcsúzott bölcsészkar-i dékáni székétől. Beszédében szembeszállt azokkal, akik Magyarország területi megcsonkításáról mint átmeneti, rövid időn belül visszavonható döntésről vizionáltak. Historikusként igyekezett a teljesen reménytelennek és kilátástalannak tűnő helyzetre párhuzamot és példát találni a múltból. Ugyan már 1917-ben „új mohácsi vést” jósolt a központi hatalmak világháborús veresége esetére, majd a későbbiekben is többször figyelmeztetett a Mohács és a Trianon előtti korszakok meglepő hasonlóságára, 1920 júniusában azonban már egyetlen olyan eseményt sem tudott megnevezni, amely következményeiben és hatásában a Magyarország földarabolását szentesítő békediktátumhoz hasonlítható.

„Nem tudom, csalódom-e – jelentette ki a korabeli közhangulatra utalva –, de nekem úgy látszik, hogy a magyar közvélemény e szörnyű állapotot könnyen megdönthetőnek, csak ideiglenesnek, hamar elmúlónak tekinti. Szokás hivatkozni történeti példákra, vagy arra, hogy az antant felfogása már javul irányunkban. A történeti példák nem találóak. A török korszakban szét volt ugyan darabolva területünk, de a török nem volt ellensége a magyar nyelvnek, sőt terjesztette. A magyar királyi trónon a német császárok ültek; akik kötelességeik közé sorolták a magyar terület felszabadítását. Lassú nehézkességgel, sok akadállyal küzdve fogtak kötelességük teljesítéséhez, de törekvéseik iránya elég világos volt és egész Európa színe-java óhajtott a magyar terület felszabadítását, sőt vérét is ontotta érte.

Ma nincs európai hatalom, mely helyre akarná állítani Szt. István birodalmát és a vezető nemzetek köreiből gyöngye a rokonszenv irántunk. A tőlünk elszakadt magyarság pedig oly nemzetek kezébe jutott, akik mindazt elkövetik ellene, amivel hajdan a magyarság nemzetiségi politikáját megrágalmazták.

A másik történeti példa a sikeres védekezés a Habsburgok abszolutizmusa ellen, szintén nem találó. A Habsburgok ellen többnyire külföldi szövetségesekkel együtt harcoltunk. A Habsburg császárok, mint magyar királyok, területünket, ha különböző neveken nevezték is el, el nem zárhatták előlünk s végül abszolutizmusuk szerencsénkre ügyetlen volt. Széchényinek igaza volt abban, hogy a magyar ellenzékek gyakran Belzebub szarvait látták ott, hol csak ökörszarvak meredeztek. És az esetlen abszolutizmus felingerelte a magyart s még magyarabbá tette.

Most azonban valóban ördögi ellenségekkel van dolgunk, kik három felül körülzártak, fogyasztnak és számító következetességgel vesztünkre törnek. Az európai po-

litika ezen nem botránkozik meg. A magyart úgy tekinti, mint a németnek természetes szövetségesét, s amíg s amennyiben a német hatalom aléltóságát szükségesnek látja, addig és annyiban óhajtja, hogy a három ránk uszított véreb testünket szaggassa.

Szóval a történeti példákban és az európai helyzetben nincsenek olyan momentumok, melyek feljogosítanának a mostani helyzet gyors vagy könnyű megváltozásának reményére.

De kétségbeesnünk nem szabad, csak a helyzetet kell tisztán látnunk.

A magunk katonai erejével vissza nem szerezhetjük azt, amit elvesztettünk. Szövetségesünk nincs, ellenségeink bármily hitványak, sok fegyverre és igen erős szövetségesekre támaszkodnak. Az új szomszéd államok felbomlását sem szabad közeli lehetőségnek tekintenünk. A nemzeti szellemnek erélye, mely őket fölemelé, nem lankad el egyhamar.

Meg kétféle várunk az európai helyzet változását. Most csak hisszük, hogy ez a helyzet már javunkra eltolódott; de ez inkább látszat, vagy legfeljebb győnge kezdet, mely hogy a kedvező döntésig érlelődjék, sok időt, több nemzedékre terjedő korszakot kíván. És ezt a hosszú időt, a nagy megpróbáltatások korszakát azzal kell töltenünk, hogy megerősödjünk szellemi és erkölcsi kultúránkban.”¹

Angyal Dávid hosszan idézett, szokatlanul józan értékelése és áttekintése a történészek többségének gondolatait híven tükrözte. A történelmi magyar állam fölbomlása azonban rajtuk kívül is szinte minden magyart érintett. Alig maradt ugyanis olyan család „Csonka-Magyarországon”, amelynek ne lettek volna az újonnan meghúzott határon kívül rekedt – vagy éppen onnan menekülő – rokonai, közeli ismerősei. Ezért aztán mindenkit élenként izgatott a „hogyan jutottunk idáig?”, „miért és miként történhetett velünk mindez?” kérdése. A leginkább nyilván a jelenbe vezető utat vizsgáló történészeket érdekelték és foglalkoztatták ezek a problémák. Közülük – az ezeréves államkeretek szétesésének véglegessé válása következtében – egyre többen vizsgálták Magyarország térségbeli szerepének és helyének történeti alakulását. A jobboldaltól a baloldalig ugyanis csaknem mindenki által elfogadottá vált a fő politikai célként kitűzött revízió követelése, s ennek majdani megvalósítása érdekében pontosan szeretnék volna tudni: mi eredményezte az ország fölosztását, ebben mekkora része volt saját hibáinknak, né- tán bűneinknek, illetve mennyiben volt mindez külső körülményeknek köszönhető? Milyen „történeti jogokra” hivatkozva szerezhetjük majd vissza az elveszített területeket? Hogyan vezetett a magyarországi nemzetiségek fejlődése az elszakadás kimondásához? Ezek a kérdések egyébként éles kontrasztban álltak a millennium alapvetően optimista szemléletével, az egész Kárpát-medencét kitöltő magyarságról ábrándozó illúzióival. 1919/1920 után mégis a legfontosabbá váltak, nem csak a historikusok és az értelmiségiek, de gyakran a kevésbé művelt emberek számára is.

Hiszen az ország elviselhetetlennek tűnő földarabolásának és a magyarság történetében bekövetkezett példátlan katasztrófa eredetének okaira rengetegen keresték a választ. Ezáltal pedig – a Magyarországon már a dualizmus idején is legnépszerűbb nemzeti tudományszak – a történelem szerepe még inkább fölértékelődött. A húszas években a legfontosabb nemzeti tárgyá, a keresztény-nemzeti, (reform)konzervatív kurzus – mindenekelőtt a Bethlen István és Klebelsberg Kuno kultuszminiszter nevével fémjelzett irányzat – egyik legfőbb legitimáló erejévé vált.

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. 8/a, 25. köt. 1920. június 1-jei dékán- és rektorelektorokat választó ülés.

Ebben a légkörben csaknem minden magyar történész azt gondolta: a megváltozott helyzetben újra kell írni és újra kell gondolni a nemzeti történelmet. Ezért szinte mindegyikük megkísérelt a történettudomány – a legtöbben az ismeretlen kincseket rejtő levéltári források – segítségével reflektálni a „Miért és hogyan történhetett mindez?” dilemmájára. Az új történelmi helyzet és az új alapkérdések nyomán azonban a kutatás addigi súlypontja is új területekre helyeződött. Míg korábban elsősorban a középkori és kora-újkori témák álltak az érdeklődés homlokterében, ekkortól már sokkal inkább a közvetlenül Trianon előzményének tekintett 18–19. század története.

A hozzáférhető források köre részben leszűkült, részben viszont erősen bővült. Számos – az utódállamokhoz került, zömében magyar vonatkozású anyagot rejtő – archívum szinte elérhetetlenné vált a magyar kutatók számára. Ugyanakkor a magyar szempontból rendkívül becses iratok garmadáját őrző bécsi központi levéltárakban (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, részben a Kriegsarchiv) 1918 végétől már egészen 1894-ig be lehetett tekinteni a korábban 1847-től zárt anyagnak számító aktákba, így a közelmúlt eseményeit is szabadon vizsgálhatták. Ennek következtében Bécs – és az ott Klebelsberg Kuno által 1920-ban létrehozott Magyar Történelmi Intézet – az 1526–1894 közötti időszakot tanulmányozó magyar történészek egyik legfontosabb kutatóbázisává vált a két világháború között: többen ezért egyenesen a magyar történetírás bécsi korszakának nevezik ezt az időszakot. Részben szintén Bécshez köthető minden idők legszínvonalasabb magyar forráskiadás-sorozatának, a *Fontes Hungariae aevi recentioris*nak (Magyarország újabbkori történetének forrásai; röviden csak *Fontes*) kiadása is (1921-től 1944-ig összesen 24 cím alatt, 42 kötetben; a sorozat napjainkban is folytatódik). Bécs mellett 1923-tól a Római Magyar Történelmi Intézetben is újraindultak a kutatások, amelyek ugyancsak forráskiadványok sorának megjelentetéséhez vezettek.

Mindez azonban már egy teljesen új program alapján történt. A magyar kulturális és tudománypolitikát a kényszerű adottságokhoz igazító, szinte minden területen megreformáló Klebelsberg Kuno elképzelései alapján. Klebelsberg már az első világháború idején megkezdte azt a munkát, amelynek eredményeként Magyarországon a húszas években egy európai összehasonlításban mérve is korszerű kultúrpolitikát képviselt és ültetett át a gyakorlatba, úgy, hogy tárcája kormányzaton belüli prioritását is biztosította. 1917 áprilisában, a Magyar Történelmi Társulat nemrégiben megválasztott elnökeként javasolta a Bécsi Magyar Történelmi Intézet fölállítását, illetve – a nagyközönséget a 16–17. századinál sokkal inkább foglalkoztató – 18–19. századi történetünk feltárásának korábbinál jóval intenzívebb művelését. Mint láttuk, e két gondolat 1920-ban és 1921-ben valósult meg. Klebelsberg és a Bécsben dolgozó magyar levéltárosok: az „öregeket” képviselő Károlyi Árpád és a fiatalabb – nemskára vezető szerephez jutó – nemzedék két jeles tehetsége, Szekfü Gyula és Eckhart Ferenc példás együttműködésével. Ugyancsak Klebelsberg kezdeményezésére alakult 1917-ben a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet, amely mindössze másfél esztendeig működött, így egyik célja: az ottani magyar vonatkozású források minél teljesebb közreadása, sajnos meghiúsult.

Klebelsberg kilenc esztendőn át tartó minisztersége alatt is megtartotta a Magyar Történelmi Társulat elnöki tisztségét, amelyet 1932-ben bekövetkezett halála után az akkor már szintén kultuszminiszteri pozícióba került – a korszak kultúrpolitikáját Klebelsberg mellett újabb kilenc évig meghatározó – Hóman Bálint vett át tőle.

Mindez azért volt fontos, mert egy szakmai testület élére olyan politikusok kerültek, akiknek komoly tekintélyük volt és a különböző összetételű kormányokban kitüntetett – gyakran a miniszterelnök utáni második – helyet foglaltak el. Nyilvánvaló, hogy a történettudomány szerepe jelentősen erősödött ezáltal. Egy-egy felolvasóest vagy szakmai rendezvény – akár a Történelmi Társulat, akár az Akadémia Történettudományi Bizottsága szervezte – társadalmi eseményszámba ment. Előkelő vendégek sora és a magyar értelmiség színe-java, köztük orvosok, mérnökök, jogászok és művészek látogatták a történelmi témájú előadásokat. Mindehhez hozzájárult még, hogy Klebelsberg és Hóman is elnökei lettek a legnagyobb magyar közgyűjteményeket összefogó, 1922-től működő Országos Magyar Gyűjteményegyetemnek, amelyhez a historikusok részbeni utánpótlását biztosító Nemzeti Múzeumot, illetve a – belügyminisztériumtól a vallás-és közoktatásügyi minisztérium fennhatósága alá ekkor került – Országos Levéltár is tartozott. (A Nemzeti Múzeum főigazgatói székében ülő Hóman a húszas években ügyvezető alelnöke volt a Gyűjteményegyetemnek, amelyet aztán 1934-ben, immár miniszterként, Nemzeti Múzeumra keresztelt – és részben alakított – át.)

Az imént felsorolt új intézményekhez (bécsi és római történeti intézetek, Gyűjteményegyetem) a korszakban továbbiak is társultak. Az 1924-ben létesített bécsi és berlini, majd az 1927-től működő római Collegium Hungaricumba is számos fiatal történész kapott magyar állami ösztöndíjat. Ezekről pedig az Országos Ösztöndíj Tanács rendelkezett – amelyben döntő befolyást gyakorolt az ügyvezető igazgató, Domanovszky Sándor; tagjai között pedig ott volt Szeffű Gyula, Gerevich Tibor, Hóman Bálint és Hajnal István is. 1941 végén, szintén Hóman vezetésével, létrehozták a három tagintézetből álló Teleki Pál Tudományos Intézetet, amelynek Történettudományi Intézetében (vezetője Deér József, helyettese a szakmai körökben már ekkor is ismert Kosáry Domokos) kizárólag, Erdélyi Tudományos Intézetében pedig részben történeti kutatások folytak.

A régi intézmények: a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága és a Magyar Történelmi Társulat fölosztották egymás közt az intézményi támogatásukkal vizsgálандó korszakokat: az előbbi elsősorban a középkor, az utóbbi pedig főleg az újkor, mindenképp a 18–19. század kutatását pártfogolta. A szakmai folyóiratok legtekintélyesebbje a Társulat folyóirata, a Századok (1867–) maradt, a szintén nagy múltú Turul (1883–) elsősorban segédtudományi jellegű írásokat közölt. 1912-től 1930-ig működött a Történeti Szemle, és már az első világháború után indult útjára, az Országos Levéltár kiadványaként a Levéltári Közlemények (1923–). A korszak végén jelent meg – és átvezetett az 1945 utáni időkre – a modern szemléletű, francia nyelvű fórum, a Revue d'Histoire Comparée (1943–1948), amelyet a Történettudományi Intézet alapított Benda Kálmán és Kosáry Domokos szerkesztésében, a közép-kelet-európai népek története összehasonlító kutatásának orgánusaként. Az ugyancsak színvonalas szellemtörténeti periodika, a Thienemann Tivadar által irányított Minerva (1922–1944) és minden idők legkiválóbb magyar konzervatív folyóirata, a Szeffű Gyula, majd Eckhardt Sándor szerkesztette Magyar Szemle (1927–1944) is számos történettudományi témájú tanulmányt és esszét közölt.

A dualizmus korával szemben a gimnáziumi tanárok ekkoriban már kevésbé vettek részt a tudományos életben. Annál fontosabbá vált viszont az egyetemek szerepe. A tudatos elitnevelési programmal 1895-től működő Eötvös Collegiumból olyan jeles

történészek kerültek ki, mint például Benda Kálmán, Bogyay Tamás, Ember Győző, Kosáry Domokos, Komoróczy György, Sinkovics István, Szilágyi Loránd. A budapesti tudományegyetemen nemzetközileg ismert tudósok oktattak, így Alföldi András, Domanovszky Sándor, Eckhart Ferenc, Gerevich Tibor, Hajnal István, Hekler Antal, Hóman Bálint, Lukinich Imre, Mályusz Elemér, Szekfű Gyula, Szentpétery Imre, Váczy Péter. Többen közülük saját „iskolát” hoztak létre. Domanovszky tanítványa volt Bakács István, Baráth Tibor, Belitzky János, Berlász Jenő, Csapodi Csaba, Komoróczy György, Lederer Emma, Majláth Jolán, Mályusz Elemér, Sinkovics István, Wellmann Imre. Szekfűhöz járt Benda Kálmán, Ember Győző, Gogolák Lajos, Kosáry Domokos, Lengyel Tamás, Mérei Gyula, Nagy Márta, Pamlényi Ervin, Ravasz Boriska; Mályusz Elemérhez pedig (H.) Balázs Éva, Bélay Vilmos, Fügedi Erik, Iczkovits Emma, Jakó Zsigmond, Maksay Ferenc. Gerevich Tibor, hosszú pályája során – ebben bizonyára csúcstartó Magyarországon, de nemzetközi szinten is az elsők között lehet – több mint 100 hallgatót segített a doktori fokozatot megszerzéséhez. De a vidéki egyetemek sem sokkal maradtak el Budapesttől. Szegeden tanárkodott hosszabb-rövidebb ideig például Deér József, Erdélyi László, Hermann Egyed, Huszti József, Kerényi Károly, Mályusz Elemér, Márki Sándor, Szádeczky-Kardoss Lajos és Tóth László.

Az erős intézményi és sajtóbéli háttér, a minden addiginál szélesebb és képzetesebb szakmai közeg, valamint a népiskolai, de főleg a középiskolai oktatás súlypontjának Trianon sérelmeinek ismertetése felé toródása, illetve a nemzeti tárgyak – az irodalom, a földrajz és a néprajz mellett elsődlegesen a történelem – szerepének tantervekben előírt, rendkívüli megerősödése, mindebből adódóan pedig a közgondolkodás és a közélet történelem iránti érdeklődésének erősödése komolyan hozzájárultak a tudományszak további térnyeréséhez. Alig akadt olyan középosztálybeli család, amelynek a könyvespolcán ne lettek volna ott a legfontosabb és legismertebb történeti összefoglalók, amelyek gyakran jó néhány kiadásban, több tízezres példányszámban keltek el. (Hóman Bálint és Szekfű Gyula Magyar története vagy Szekfű Három nemzedéke hét-hét kiadásban, több tízezres példányszámban jelent meg a két világháború között.)

A szellemi irányzatok sokasága jellemezte a korabeli magyar történetírást. A gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások élénkültek, teljesen új, sokak által követett – ám korántsem egységesen értelmezett – módszerként jelent meg a szellemtörténet, majd a népiségtörténet. De helyet kaptak a történelmi materializmus képviselői (Madzsar József, Mód Aladár, Molnár Erik Mónus Illés,) és a reményekre jogosító, ígéretes indulás után a szélsőjobb politikát támogató, nemzetiszocialista szemléletet átvevő és valló historikusok is (mint Baráth Tibor vagy Málnási Ödön). Utóbbi történettudományi áramlatok azonban ugyanúgy háttérbe szorultak, mint ahogy az igazi historikust nélkülöző polgári radikálisoké vagy a népi írók csoportosulásáé is. Utóbbiak igencsak népszerűek voltak, különösen a fiatalok körében, de inkább a szépirodalom, a szociográfia és az esszé műfajában jeleskedtek, vérbeli történetírójuk nekik sem volt. Ugyanakkor továbbéltek, de már alig hatottak a nemzeti-romantikus (függetlenségi) iskola hagyományai (Csuday Jenő, Kacziány Géza, R. Kiss István, Zoványi Jenő,) valamint a náluk szakmailag képzetesebb és objektívebb konzervatív-liberálisok (Angyal Dávid, Berzeviczy Albert, Károlyi Árpád, Szabó Dezső) eszméi is. A szaktörténetírás terén kiemelkedő magyar képviselői voltak az ókortörténetnek (Alföldi András, Dobrovits Aladár, Kerényi Károly), a turkológiának (Fekete Lajos, Németh

Gyula), a bizantológiának (Moravcsik Gyula) és a művészettörténetnek (Gerevich Tibor, Hekler Antal).

A korszakot a korábban meghatározó politikatörténet háttérbe szorulása, az egyes szakterületek közötti határok elmozdulása és lebontása jellemezte. Általában már nem egymástól elzártan tárgyalták az esemény-, a gazdaság-, a társadalom- vagy a hadtörténetet stb., hanem e történeti diszciplínáknak valamiféle „keverékéről” írtak. Mindez elsősorban a szellemtörténeti és népiségtörténeti közelítések – legjelesebb képviselőinél számos részprobléma egymásra hatását vizsgáló – komplexebb szemléletének volt köszönhető. Mindez jól megfigyelhető Domanovszky Sándor, Szekfű Gyula, Hóman Bálint, Mályusz Elemér és Hajnal István munkásságában.

A dualizmus Kossuth-kultuszával szemben általánossá vált Széchenyi személyiségének és cselekedeteinek magasztalása, amely a forradalmakkal szembeni közhangulatból, másrészt Szekfű Gyula nagyhatású könyvének, a Széchenyit nemzeti ideállá emelő Három nemzedéknek a sikeréből táplálkozott. A Fontes Széchenyi-forráskiadványainak és a Széchenyiről szóló történeti és irodalmi műveknek a sora, a politikusok állandó Széchenyire hivatkozása bizonyítja mindezt. Ugyanilyen lényeges lett – ráadásul a békés revíziós törekvéseket is alátámasztotta – a Szent Istváni állam eszménye. Ennek lényege a keresztény és a magyar gondolat összeolvadásának hirdetése, illetve annak a vélelmezett Szent Istváni gondolatnak propagálása, amely szerint a magyarság mindig minden népcsoportot befogadott, és barátságban, békében élt velük a Kárpát-medencében. Egészen a nacionalizmus megjelenéséig; s így lenne ez ma is, ha a nem magyar anyanyelvű nemzetiségek visszatérnének ezeréves, Trianonban szétszakított egykori államukba. (Az már persze keveseket érdekelt, hogy a 19. század végének és a 20. század elejének magyar politikusai mennyiben tartották be az ebből az állameszméből adódó, nemzetiségekkel szembeni kötelezettségeiket. Mint ahogy az sem, hogy a nem magyar anyanyelvűek tömegei vissza akarnak-e egyáltalán térni Magyarországhoz – hiszen ezt döntő többségükben nyilván nem kívánták.)

Emiatt vált a korszak egyik legfontosabb problémájává a nemzetiségi-kérdés történetének – elsősorban annak 19. század eleji kezdeteinek – vizsgálata. A Fontes-sorozatban Thim József, Miskolczy Gyula, Steier Lajos és Szekfű Gyula mutatta be eredeti nyelven közölt források alapján a szerb, a horvát és a szlovák nemzeti mozgalmak történetét, illetve a magyar államnyelv elfogadásához vezető hosszú utat. De nem csak a Kárpát-medencében élő nemzetiségekkel folytatott viták és küzdelmek, hanem a magyarság belső harcának és meghasonlásának történetét is sokan kutatták. A Mohács utáni magyarságot az ország teljes függetlenségéért küzdő „kismagyarok”, illetve a Habsburg Birodalmon belüli – minél teljesebb – belső önállóság kivívását óhajtó „nagy magyarok” szembenállása határozta meg és osztotta két fő táborra (legalábbis Szekfű Gyula német példák nyomán megfogalmazott értelmezése szerint). A magyar-magyar viszonyban a kismagyar–nagy magyarhoz hasonlóan a kuruc–labanc, a tiszántúli–dunántúli vagy a református–katolikus ellentétpárok valóban megfigyelhetőek voltak még a két világháború közötti időszakban is, elsősorban a Szekfű Gyula vezetésével tömörülő „katolikus”, illetve a Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér és a debreceni történészek képviselte „protestáns” irányzatok vitájában. (A közöttük zajló szóváltások persze nem csak vallási természetűek voltak, magánlevelezéseikben mégis rengeteg utalás található a hitbéli különbségekre is.) Ezt oldotta aztán a harmincas évek második felében a Magyarországra mind erősebb befolyást gyakorló, külpoliti-

kai tekintetben egyre agresszívabb nagyhatalom, a Német Birodalom terjeszkedése, melynek következtében a németekhez való történelmi és jelenbeli viszony vizsgálata került az előtérbe. Mindez persze megint csak két táborra szakította a történészeket: németellenesekre – ők alkották az erős többséget – és németbarátokra. Ugyanakkor önmagunkról vallott elképzeléseink, illetve mások rólunk alkotott képének a történelmi kutatása is felértékelődött. Megsokasodtak a nemzetkarakterológiai vizsgálatok, amelyeknek legfontosabb dokumentumává a korszak vezető tudósai, művészei, egyházi személyiségei által írott tanulmánykötet, a Szekfű szerkesztette *Mi a magyar?* (1939) lett. Ugyanakkor érdekes, hogy Magyarországon nem született komolyan vehető történelmi összefoglaló a „koreszmék” egyik legfontosabbikáról, a zsidókérdésről (legalábbis nem jegyzett történésztől – hanem csak egy féldilettáns népiskolai, majd polgári iskolai tanártól, Bosnyák Zoltántól).

A történészek közötti súrlódások meglehetősen gyakoriak voltak. Ebben a tekintetben a leginkább megosztó személyiség minden idők egyik (ha nem a) legnagyobb magyar historikusa, Szekfű Gyula volt. Szekfű első nagyobb felzúdulást kiváltó köte- te, az 1913-ban megjelent *A száműzött Rákóczi példátlan vihart kavart*. Az e körüli összetűzések 1914 és 1916 között állandó témát adtak a napi-, de még a vicclapoknak is: történelmi műnek sem előtte, sem utána nem volt ekkora visszhangja. A politikai emigráció hiábavalóságát mesterien bemutató Szekfűt több okból is keményen támadták. Egyrészt azért, mert a Rákóczi-kort istenítő, a nemzet történetírójaként tisztelt, néhány éve elhunyt Thaly Kálmán történetíró módszerét – csúsztatásait, sőt hamisításait – leplezte le. Ráadásul a vita hevében az őellene harcosan fellépő – szintén nagy népszerűségnek örvendő – Ballagi Aladárt is megsemmisítő és megalázó (ámde megérdemelt) kritikával illette. Másrészt – legalábbis a nem mindenben megalapozott vádak szerint – „tapintatlanul” szólt a magyar történelem egyik legnagyobb alakjáról, Rákóczi Ferencről. Harmadrészt pedig: nyilvánvaló volt az „áthallás”, miszerint nem csak a Rákóczi, de a Kossuth-emigráció is – lényegében eszköztelen lévén – fölöslegesnek bizonyult. (Érdekes, hogy Szekfű utolsó nagy tanulmánya, az 1952-es *Az öreg Kossuth tulajdonképpen szintén erről* szólt. A számkivetett Kossuth vívódásait nagyon is megértette és átérezte Szekfű, hiszen 1952-ben már ő is meggyötört és megfáradt öregemberként, ugyan nem külső, de belső emigrációban élt.)

Így *A száműzött Rákóczi* és a róla folytatott szinte vég nélküli vita egy új korszak kezdetét jelentette a magyar történetírásban. Hiszen Szekfű leszámolt azokkal az eszményekkel és személyekkel, amelyeket és akiket mindaddig érinthetetlennek tartottak. S bár a legnevesebb történészek – a tudomány szabadságára és Szekfű alapos képzettségére, valamint tiszta szándékaira utalva – kiálltak mellette, ő ekkor és a későbbiekben is mindig a méltatlanul meghurcolt tudós szerepében tetszelgett. Ennek volt talán visszahatása, hogy szinte valamennyi műve komoly bírálatot kapott: a Magyar történet általa írt részei, Bethlen Gáborról szóló könyve, a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja stb. (Mindebben persze az irigység is szerepet játszott: nagyon sokan örültek volna, ha olyan forrásismerettel, megjelenítő erővel, összehasonlító és szintetizáló tehetséggel, valamint íráskészséggel rendelkeztek volna, mint Szekfű.)

1933 márciusában Szekfű némi joggal panaszkodott Angyal Dávidnak, aki szóvá tette, hogy nem idézte a tanulmányait a *Magyar történet jegyzetapparátusában*: „Ha visszatekintek a négy kötetem irodalmi utalásaira, nem tehetek róla, de úgy találom, hogy szeretettel és barátságosan emlegettem Tanár Úr és mások műveit, a jó könyveket a sok

rossz mellett, amiket szintén illően emlegettem, amint nézetem szerint megérdemelték. Ha szüksézáví lettem volna a jó szóban, talán ez sem volna csodálatos, egyéni sorsom következtében. Vajon ki és hol, mely nyilvánosság előtt beszélt Rákóczi-könyvem óta barátságosan írásműveimről? Az Akadémiában a publicisztikai pályázatnál azt mondták, hogy a Három Nemzedék történeti mű, a történeti művek áttekintésénél ezt és a Staat Ungarnt a publicisztika körébe utalták – a Fontes-kötetek közül Lukinich szatmári békéjét tüntették ki, az én Iratok a magyar államnyelvhez-emet tekintetbe nem vették –, a Századokban eddigi köteteimet azzal intézték el, hogy Domanovszky megírta, hogy szerinte Zápolyai a jó magyar és hogy én Habsburg-párti vagyok (most talán Tanár Úrhoz hasonlóan az diszgustálhatja [bosszanthatja] a következő bírálót, hogy Kossuth-párti vagyok). Valóban nem vagyok elkényeztetve szaktársaim részéről. Senki sem tartja érdemesnek komolyan foglalkozni azzal, amit mégis én hoztam ki: a barokk-korral, a rendi nacionalizmussal, a törökkorbéli és azt követő nemzetiségi viszonyokkal – mindenkinek elég az, hogy ez vagy az nem tetszik könyveimben.

Csoda volna, ha végre is eltompulnék és nem igen törekedném mások érdemeinek színes szavakkal hirdetésére?”²

Hogy így alakultak a dolgok, arról bizony Szekfü is tehetett (mint az előző idézet is tanúsítja). Ugyanis rendkívüli tudása és tehetsége nem éppen könnyű természettel párosult. Kétségtelen viszont, hogy mégis kora legbefolyásosabb történészévé emelkedett, semmiképpen sem érdemtelenül. A leghevesebb, hosszú időn át tartó szóváltásba Mályusz Elemérrel keveredett, de többször összetűzött Berzeviczy Alberttel, Csánki Dezsővel, Lukinich Imrével, Domanovszky Sándorral és Hajnal Istvánnal; a negyvenes évek elején már korábbi barátjával, Hóman Bálinttal is; s bár nyilvánosan nem, de levelezésükben annál inkább – A száműzött Rákóczi megjelenésekor az őt leginkább segítő – Angyal Dáviddal. Igazán talán csak egykori bécsi főnökét, Károlyi Árpádot tisztelte, szorosabb barátságot pedig Horváth Jánossal, Gerevich Tiborral, Eckhart Ferencsel, Eckhardt Sándorral és Thienemann Tivadarral ápolt a(z irodalom)történészek közül. Mindennek ellenére – és annak dacára, hogy közismerten rossz előadó volt, ráadásul mindig panaszkodott, mennyire megviseli az oktatás állandó terhe – tanítványai szinte rajongtak érte.

A másik nehezen összehérhető historikus, Mályusz Elemér, szintén rendkívüli tehetség, szakmája egyik legkiválóbb képviselője volt. ő nemcsak Szekfüvel, de Hóman Bálinttal (és másokkal) is sokszor összekülönbözött, 1942 legelején pedig már az egész magyar történettudomány intézményrendszerét támadta a szélsőjobboldali Egyedül Vagyunkban (itteni cikksorozata aztán külön kötetben is megjelent). De ugyanígy jellemzőek – és természetesen – voltak a különböző korosztályok közötti súrlódások is. A húszas években került kulcspozíciókba Szekfü Gyula és Hóman Bálint nemzedéke. A harmincas években viszont felnőttek azok a fiatalok, akik már nem értettek egyet Szekfüék szellemtörténeti módszerével (amely egyébként Hómannál sokkal kevésbé érvényesült, mint Szekfűnél – aki szintén nem volt igazi szellemtörténész). Mályusz, Deér József, Hajnal István és Kosáry Domokos már más utakat kerestek maguknak, mint mestereik.

E sokszínűség, a minden szempontból kedvező adottságok, az igazán rátermett szakemberek együttes megjelenése és számos egyéb tényező eredményeként a két világháború közötti időszakot a magyar történetírás egyik aranykoraként tartjuk számon. Maradandó művek sora bizonyítja ezt. Olyan sorozatok indultak, mint a már említett Fontes

² Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára. Ms 805/60. Szekfü Gyula – Angyal Dávidnak, 1933. március 9.

(1921–) vagy az ugyanettől az évtől kiadott, Hóman Bálint által kidolgozott és szerkesztett, sok kötetes – csak részben megvalósult – vállalkozás, A magyar történettudomány kézikönyve, amely a történelem segéd- és rokottudományainak legfontosabb problémáit, illetve a módszertan és a történetfilozófia kérdéseit tárgyalta. A Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1932–1943 között jelent meg, 15 kötetben, Domanovszky Sándor tanítványainak tollából. Mályusz Elemér iskoláját a Település- és Népiségtörténeti értekezések és a torzóban maradt Magyarság és Nemzetiség című sorozatok képviselték. 10 kötetben látott napvilágot a Bécsi Magyar Történeti Intézet (később: Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet) Évkönyve (1931–1940), napjainkban is alapműnek számító magyar és német nyelvű tanulmányokkal. A nagy összefoglalások közül kiemelkedett Hóman Bálint és Szekfű Gyula kezdetben nyolc, majd ötkötetes Magyar Története (e tekintetben mindmáig a legegységesebb és legszínvonalasabb mű, 1928–1934); a szintén általuk, Kerényi Károly segítségével szerkesztett Egyetemes Történet (Váczi Péter, Hajnal István és Iványi-Grünwald Béla szerzőségével, 1935–1937). Igényes kivitelben, kiváló képanyaggal és faksimile mellékletekkel kiegészítve, számos szerző tanulmányával, Domanovszky Sándor szerkesztésében adták ki az ötkötetes Magyar művelődéstörténetet, amely a gazdaság- és a társadalomtörténettől kezdve, a had- és a zenetörténeten át az oktatás-, a divat- és az életmódtörténetig számos részterületen tekintette át az egyes korszakok legfontosabb változásait (1939–1942). Egykötetes magyar történetek jelentek meg Domanovszky Sándortól finn, (Unkarin Historia, 1937), Eckhart Ferencről olasz, angol és magyar (Storia della nazione Ungherese, 1929; A short history of the Hungarian people, 1931; Magyarország története, 1933), Kosáry Domokostól angol, magyar, svéd és spanyol nyelven (A History of Hungary, Cleveland, 1942; magyarul, /1943/, svédül és spanyolul /1944/). Komoly felzúdulást váltottak ki Málnási Ödön (A magyar nemzet őszinte története, 1937) és Baráth Tibor (Magyar történet, 1941) kötetei, amelyek a „koreszmék” jegyében – jogos bírálatokat is megfogalmazva – kritizálták a hivatalos magyar történetiszemléletet, és harcosan újraértékelték annak korábbi megállapításait.

A magyar történetírás két világháború közötti korszaka véglegesen csak 1948 körül zárult le. Szekfű – sokak érthető megbotránkozását kiváltva – már 1946-ban moszkvai magyar nagykövet lett. Egykori barátját, Hóman Bálintot életfogytiglani fegyházra ítélték 1946-os népbírói perében. Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér és Hajnal István akadémiai tagságát (másokéval együtt) megszüntették, katedrájuktól is megfosztották őket.

A végszót azonban a magyar történettudomány nagy átértékelője, Andics Erzsébet mondta ki, a Magyar Történelmi Társulat 1949. évi közgyűlésén, amikor az előző korszak történetírását sommásan, végtelenül igaztalanul ítélte el: „Az 1919 előtti történetírás nem érte el azt a mélypontot, amely a munkásforradalom leverése, az ellenforradalom győzelme után következett be. Ekkor lépett fel az a történelmi iskola, amely már egészen nyíltan a reakció, a történelmi fejlődés útján való megállás, ill. lehetőleg visszafordulás mellett szállt síkra. [...] Ennek a magyar népet megtévesztő történelemírásnak nagy része volt abban, hogy az országot lelkiismeretlen vezetői katasztrófába tudták vinni: a történelmi felelősséget ezért nemcsak az uralkodó osztályoknak, de ennek a történelemírásnak is viselnie kell.”³ Szélsőségesen elfogult szavaiért Andics

³ Andics Erzsébet: Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-i közgyűlésén. Századok, 1948/1–4. sz. 1–18.

Erzsébetnek is viselnie kellett volna a felelősséget. Hiszen ma már világosan látjuk, mekkora a minőségi és az erkölcsi különbség az Andics által megbélyegzett „reakciós” történészek, és az ötvenes években piedesztálra emelt nagyságok – mint Mód Aladár, Molnár Erik és más „híres szakemberek” – között. Nem az utóbbiak javára, hiszen őket – az előbbiekkal szemben – napjainkra már szerencsére és teljes joggal elfelejtettük... Domanovszkyt, Szekfűt, Hómant, Mályuszt, Kosáryt és társait viszont mindig a legnagyobbak között fogjuk számon tartani.